

UOT94(479.24)

**TÜRK XALQLARININ SOVETLƏR DÖNƏMİ İCTİMAİ-SİYASİ
PROSESLƏRİNƏ DAİR (1946-1960-cı illər)**

N.N.XASAYEV
Sumqayıt Dövlət Universiteti
xasiyevneman@gmail.com

Məqalədə SSRİ-yə daxil olan türk xalqlarının 1940-1960-cı illəri əhatə edən ictimai-siyasi prosesləri araşdırılır. Göstərilir ki, postsovet məkanı türk dünyası siyasi idarəçilikləri SSRİ adlı imperiya tərəfindən idarə olunduqları üçün beynəlxalq hüququn subyekti olmayıb dünya miqyasında onun neomüstəmləkələri kimi tanınırdılar.

Acar sözlər: türk xalqları, ictimai-siyasi proseslər, neomüstəmləkə, qırmızı imperiya, türk-müsəlman əhalisi, soyuq müharibə, sovetlər birliyi

Dünyanın əzəli sakinlərindən olan türk xalqlarının müasir tarixinin böyük bir kəsimi sovetlər dövrü ilə bağlıdır. 70 ilə yaxın tarix səhnəsində qalmış SSRİ adlı “Qırmızı imperiya” işğal və ilhaq yolu ilə meydana gəlmişdi. I Cahan müharibəsi dövründə (1914-1918) nüfuzlu dövlətlərin və inhisarçı birliklərin dünya ərazilərini yenidən bölüşdürmək uğurunda apardıqları mübarizəyə başlarının qarışmasından sui-istifadə edən rus bolşevikləri 1917-ci ilin fevralında çarizmi devrəməyi bacarmışdılar. Antantanın təməl daşını qoyanlardan olub, onun funksionerlərindən biri rolunda çıxış edən Rusiya imperiyasının süquta uğramasında alman maliyyəsi-marka həlledici rol oynamışdı [1, 160-161].

1946-1960-cı illərdə Postsovet məkanındakı türk xalqlarına mənsub milli yönümlü distent hadisələri də sovetlər birliyinə, ümumxalq dövlətçiliyinə, vətənə və xalqa xəyanət kimi qiymətləndirilirdi. Disident təşkilatçıları isə qara siyahıya salınaraq siyasi təqiblərə məruz qalır, ən ağır bir cəzaya-ömürlük azadlıqdan məhrum edilməyə məhkum olunur, hətta yerindəcə güllələnirdilər. Lakin sovet tarixşünaslığında 1946-1960-cı illərdə postsovet məkanında cərəyan edən bu faciəvi hadisələrə, “müttəfiq” respublikalarda, o cümlədən türk-müsəlman respublika və siyasi idarəçiliklərində gedən milli-dini yönümlü ictimai-siyasi proseslərə marksizm-leninizim, siniflik mövqeyindən yanaşaraq düzgün qiymət verilməmişdir. Qeyd edək ki, artıq bu dövrdə dünya iki müxtəlif sistemə bölünmüş, nəticədə SSRİ-nin başçılıq etdiyi sosializm, ABŞ-ın liderlik etdiyi kapitalizm yarımkürələri meydana gəlmişdi. Tehran konfransının (1943) keçirildiyi bir zamanda antifaşist koalisiyasının lider dövlətləri; ABŞ, SSRİ və

İngiltərə arasındakı fikir ayrılığının əsasını ikinci cəbhənin haradan açılması məsələsi təşkil edirdi. İmperialist mövqedən çıxış edən SSRİ ikinci cəbhənin Qərbi Avropadan-Fransaya məxsus Normandiyadan açılmasında ısrarlı idisə, İngiltərə isə Balkanlardan açılmasını tələb etməkdə idi [2, 37]. Əslində bu artıq iki müxtəlif sistemə parçalanmaq ərəfəsində olan dünyada gedəcək mövqe savaşı-40 ildən çox davamlı olmuş soyuq müharibənin başlanacağından xəbər verirdi. Təcrübəli və çevik ingilis diplomatiyası, SSRİ-nin ikinci cəbhənin Qərbi Avropada açılmasında maraqlı olması ilə bağlı güddüyü məqsədin balkanlarda, Türkiyə, İran başda olmaqla Yaxın və Orta Şərqdə sosializmi bərqərar etməkdən ibarət olduğunu yaxşı anlamaqda idi. Sonrakı hadisələrin gedişi, H.Trümen doktrinası, eləcə də Marşal planının Yunanıstan və Türkiyəyə tətbiq edilməsi Moskvanın bu qorxulu gedişinin reallaşmasının qarşısını almışdı. Həmçinin Kremilin balkanlar, Yaxın və Orta Şərq projesinin (layihəsinin) puca çıxması, onun sovetlər birliyindəki türk-müsəlman əhalisinə qarşı yürütdüyü aşağılayıcı siyasətin daha da sərtləşməsi ilə müşayiət olunmuşdu. Əvvəla İkinci Cahan müharibəsinin tərkib hissəsi olmaqla sovet-alman cəbhəsinin əhatə edən Sovetlər birliyi üçün Böyük Vətən müharibəsi dövründə (1941-1945) Moskva türk xalqlarının Almaniyaya ilə seperat danışıqlara gedəcəyindən ehtiyatlanmaqda idi. Digər tərəfdən Almaniyanın əsir düşən türk-müsəlman hərbiçilərindən hazırladığı milli legionların Sovet-Alman cəbhəsində SSRİ qarşı vuruşmaqla Şimali Qafqaza qədər irəliləyə bilmələri faktı da Moskvanı qorxutmaqda idi. Mövcud sovet rejiminə bəslədiyi nifrəti gizlətməyib onunla barışmaq istəməyən yerli türk-müsəlman xalqları tərəfindən sovet sərhədlərini aşaraq uğurla irəliləyən milli legionerlərin səmimi şəkildə qarşılınmaları gerçəkliyi də Moskvanı türk xalqlarına qarşı sərt davranmağa vadar edən səbəblərdən idi. Moskva tərəfindən 1941-ci ildən etibarən İranda sosializmi bərqərar etmək istiqamətində real addımlar atmağa cəhdlər edilmişdi. Cənubi Azərbaycanda S.C.Pişəvərinin başçılıq etdiyi, İran şahlıq rejiminə qarşı çevrilmiş milli oyanış hərəkatına sosialist inqilabı donu geyindirmək naminə Moskva tərəfindən bir çox taktiki gedişlər edilmişdi. Lakin Cənubi Azərbaycan türklərinin 1941-1945-illəri əhatə etməklə qaldırdığı milli oyanış hərəkatının “21 Azər” qələbəsi ilə başa çatıb İranın tərkibində milli muxtariyyət əldə etmək istiqamətində inkişaf etdiyini gördükdə Qırmızı imperiya yanıldığını anlamış, onun aradan qaldırılmasında maraqlı tərəf kimi çıxış etməyə başlamışdı. Əlbəttə ki, İngiltərə və ABŞ kimi beynəlxalq güclərin də Moskvanın Cənubi Azərbaycanı sövətləşdirib SSRİ-nin tərkibinə qatmaq planının boşa çıxmasında rolu az olmamışdı. Nəticədə 1942-ci ilin yanvar razılaşmasına əsasən 1941-ci ilin avqustunda İranda və Cənubi Azərbaycanda Rza şah Pəhləvi rəşiminə son qoymuş sovet qoşunlarının ölkədən çıxarılması haqqında sovet diktatoru İ.V.Stalin tərəfindən xüsusi göstəriş verilmişdi. Moskva bu zaman həm Cənubi Azərbaycandakı milli muxtariyyəti devirmək, həm özünə qarşı çevrilmiş beynəlxalq qınağı aradan qaldırmaq, həm də regionda güddüyü iqtisadi maraqlarını təmin etmək istəmiş və qarşıya qoyduğu məqsədlərinə bu və ya digər dərəcədə nail

olmağı bacarmışdı [3, 98-99].

1941-ci ildə sovet qoşunlarının İrana müdaxiləsindən sonra burada cərəyan edən rus sovet yönümlü ictimai- siyasi proseslərin gedişindən təşvişə düşüb ehtiyatlanan oturmuş türk diplomatiyası illizyon, papulist sosializm ideyalarının öz ölkəsində yayılmasının qarşısını hər vasitə ilə almaq üçün mövcud siyasi rejimi sərtləşdirmişdi. Əvəzində kapitalizm dünyasının lider dövlətləri, ABŞ və İngiltərə ilə diplomatik münasibətləri genişləndirmiş, keçmiş ittifaqın çoxmilyonlu türk-müsəlman əhalisi ilə türkçilik, islamçılıq istiqamətində ictimai-siyasi əlaqələri gücləndirmişdi. Bütün bu ictimai-siyasi prosesləri daim ciddi nəzarət altında saxlayan Kremil XX əsrin 20-30-cu illərində zorla sovetləşməyə sürüklədiyi türk-müsəlman əhəsinə qarşı yeni repressiya dalğasını qaldırmağa qərar vermişdi. Bu növbəti repressiya dalğasının qorxulu zərbələrini SSRİ-nin tərkibinə qatılmış bütün türk xalqları eyni vaxtda dadmışdı. Sovet Azərbaycanının türk-müsəlman əhalisi stalinizmin kütləvi köçürmə siyasətinin qurbanına çevirilməkdən müasir Azərbaycan tarixşünaslığına ziddiyətli dövlət xadimlərindən biri kimi düşmüş M.Bağirovun səyləri nəticəsində qurtara bilmişdi. Lakin əvəzində Moskva 1920-ci ilin noyabrında yalançı sosialist inqilabı təşkil etməklə tarixi Qərbi Azərbaycan torpaqları hesabına formalaşdırdığı Sovet Ermənistanında yaşayan aborijen türk-müsəlman əhalisini yeni repressiya dalğasının qurbanlarından birinə çevirməyi bacarmışdı. 1948-1952 ci illərdə Sovet Ermənistanının türk-müsəlman əhalisini kütləvi şəkildə Şimali Azərbaycanın insan yaşayışı üçün əlverişli olmayan son dərəcə isti aran zonasına köçürməklə öz fitnəkar siyasətini həyata keçirmişdi [4]. Paralel olaraq “çoxmillətli beynəlmiləl şəhər” kodu altında Azərbaycandan qoparıb öz tabeçiliyinə daxil etmək istədiyi Bakıya isə xarici ölkələrdə yaşayan ermənilərin yerləşməsinə əlverişli zəmin hazırlamış, lazımı münbit şəraiti yaratmışdı. Sovetlər birliyində təmsil olunan digər türk-müsəlman xalqları da yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi növbəti repressiya dalğasının sarsıdıcı zərbələrindən xilas ola bilməmişdi. Ümumilikdə Sovetlər birliyində 6,5 milyon əhali 1944-1952-ci illəri əhatə edən yeni repressiya dalğasının qurbanına çevrilmişdi [5,143]. Növbəti repressiya dalğası dövründə Kreml Volqaboyunun, Sibirin, Uralın türk-müsəlman əhəsinə qarşı yürütdüyü neomüstəmləkəçi siyasətdə region üzrə inzibati-amirlik sistemini sərtləşdirməyə, xristianlaşdırma və ruslaşdırma prosesini dərinləşdirməyə üstünlük vermiş, bununla da onlarla bağlı milli kimliklərini unutturmaq taktiki gedişini etmişdi.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanları əsas götürərək araşdırılacaq problemin aktualıq dərəcəsini ümumiləşdirmə aparmaqla aşağıdakı kimi müəyyən edə bilərik. Əvvəllə SSRİ-nin 70 il ərzində türk xalqlarını əsarətdə saxlamış neomüstəmləkəçi, işğallar yolu ilə yaradılmış qurama “Qızıl İmperiya”[6] olduğunu, fakt və dəlillərlə sübut etmək baxımından mövzu aktualdır.

“Türk xalqlarının 1946-1960-cı illərdəki ictimai-siyasi proseslərinə dair” problem mövzunun öyrənilməsinə gəldikdə isə bu istiqamətdə sovet tarixşünaslığında obyektiv araşdırmanın aparılmadığı fikrini qətiyyətlə irəli sürə bilərik.

Çar hökuməti dövründə olduğu kimi sovetlər dönəmi tarixşünaslığında da türk xalqlarının şərəf və qürur doğuran keçmişinə biganə qalınmaqla ögey münasibətin sərgiləndiyi aydın şəkildə özünü büruzə verir. Sovet dövrü tarixi ədəbiyyatında da əzəli türk yurdları; Qafqaz, Krım, Mərkəzi (Orta) Asiya, Qazaxıstan, Şərqi Avropa, Volqaboyu, Sibir, Ural və Uzaq Şərq regionları SSRİ-nin tərkib hissəsi kimi verilmiş, aborijenlərinin isə milli və dini mənsubiyyəti çox vaxt gizli saxlanılmışdır. Hətta 1946-1960-cı illər sovet tarixşünaslığında mərkəzin yürütdüyü xristianlaşdırma və ruslaşdırma siyasətinə üstünlük verilməklə vahid sovet xalqı yaratmaq yolu tutulmuşdur. Bu acı reallıq isə gənc nəslə türk dünyasını bütün sferalarda bir araya gətirməyi təbliğ edən, 1940-1960-cı illərdəki üzücü və faciəvi sovet rejimi ictimai-siyasi proseslərini olduğu kimi əks etdirən tədqiqat işlərinin, ali məktəb dərsləklərinin yazılmamasından, sovet rejimi dövründəki acınacaqlı vəziyyətin davamlı olaraq qalmasından xəbər verir.

“Türk xalqlarının tarixi” adı ilə ali məktəblərdə tədris olunmaq üçün nəşr edilən dərsləklərdə də araşdırılan dövrün ictimai-siyasi proseslərinə dair bir bütöv səhifənin belə ayrılmadığı qabarıq şəkildə önə çıxır [7,163-164]. Siyasi müstəqillik dövründə işlənilməklə Azərbaycan Respublikası ali məktəblərinin müvafiq ixtisaslarında tədris olunan “Türk xalqlarının tarixi (II hissə) adlı dərsləklərdə də eyni acınacaqlı aqibətlə üzləşməli oluruq. Yuxarıda göstərilən ali məktəb dərsləklərində sovet dövrü tədris kitablarında olduğu kimi iqtisadi məsələlərə dair statistik məlumatlardan sönük formada bəhs olunur. Bu azmış kimi, onların sovet dövrü dərsləklərdən götürülüb heç bir şərh verilmədən kitab əlavə olunduğu ilk baxışdan nəzər diqqəti cəlb edir [8, 222-224].

1946-1960-cı illərdə Sibir, Ural, Volqaboyu, Krım, Mərkəzi (Orta) Asiya və Qafqazda yaşayan türk xalqlarının beynəlxalq hüququn subyekti kimi müstəqil siyasət yürütməsi haqqında fikir söyləmək mümkün deyil. Çünki, bu dövrdə onları iki müxtəlif sistemə bölünmüş dünya liderlərindən biri olan SSRİ hərbi-diplomatik, ictimai-siyasi nöqteyi-nəzərdən beynəlxalq hüququn subyekti kimi təmsil etməkdə idi. “Könüllülük” prinsipləri əsasında Qırmızı imperiyanın tərkibinə müttəfiq sovet sosialist respublikaları adı altında qatılmış Azərbaycan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Türkmənistan və Qırğızıstanın beynəlxalq hüququn subyekti kimi sərbəst fəaliyyət göstərmək səlahiyyətləri 1936-cı ildə qəbul edilmiş SSRİ konstitusiyası tərəfindən əllərindən alınaraq Sovetlər birliyinin mərkəzi Moskvaya verilmişdi.

Mərkəzi (Orta) Asiyanın türk sovet respublikaları içərisində öz böyüklüyü, əhalisinin say çoxluğu, siyasi nüfuzunun yüksək olması ilə fərqlənən Özbəkistanda da 1946-1960-cı illərdə inzibati amirlik sistemi hökm sürməkdə idi. Ölkəninin milli sərvətləri, Şimali Azərbaycanın resursları kimi heç bir haqqı ödənilmədən Rusiya Sovet Federativ Sosialist respublikasına daşınıb aparılır, əksər əhalisi isə Karl Marks tərəfindən “qul əməyi” deyə qiymətləndirilmiş pambıq tarlalarında işləməyə məcbur edilirdi. Məqalə üzrə öyrənilən xronoloji çərçivənin doqquz ilini özündə əks etdirən «Очерки истории Узбекской ССР (1956-1965 гг.)» əsəri ilk baxışdan bu boşluğu qismən doldurmağa xidmət

edən tarixi bir əsər kimi qiymətləndirəcəyi etimal olunsa da, ancaq onu vərəqlədikdə oxucu yanıldığı qərarına gəlir. İnzibati amirlik sisteminin tələblərinə cavab verməklə Özbəkistanın 1956-1965-ci illərinə aid yazılmış bu tarixi araşdırmada respublikada gedən ictimai-siyasi proseslərə deyil, ümumsosialist təsərrüfatı kontekstindəki iqtisadi məsələlərə geniş yer ayrılır. Bu kitabın ölkədəki ictimai-siyasi proseslərdən bəhs edən səhifələrində isə konkret olaraq Özbəkistan əhalisinin deyil, “vahid sovet xalqı”nın ictimai-siyasi prosesləri ümumiləşdirilmiş formada öz əksini tapır [10, 201-203]. Kitabda, həmçinin bəhs olunan dövrdə Moskvanın nüfuz dairəsinə çevrilməkdə olan Asiya-Afrika ölkələri ilə Özbəkistan SSR arasında sosial-siyasi əlaqələrə deyil, yalnız sovetlər birliyi üçün təhlükə doğurmayan ticari, mədəni-iqtisadi münasibətlərə yer verildiyini aydın şəkildə izləmək mümkündür [11, 43].

Əzəli türk-müsəlman ölkəsi Qazaxıstana gəldikdə isə Moskvanın bu respublikanı daima öz nəzarəti altında saxlamaq üçün qorxulu bir planı reallaşdırmağa qərar verdiyini deyə bilərik. Haqqında bəhs etdiyimiz təhlükəli plan Qazaxıstanı – bu türk-müsəlman ölkəsini ruslaşdıracaq “Xam torpaqlar siyasətinin gerçəkləşdirilməsi ilə bağlı idi. İlk baxışdan Qazaxıstanın sovet sosialist kənd təsərrüfatını çiçəkləndirmək görüntüsü yaradan həmin planın məkirli görünməyən tərəfi regionda rus və xristian əhalisinin xüsusi çəkisini artırmağa yönəlmişdi. Maraqlıdır ki, Qazaxıstanın xam torpaqlarını abadlaşdırmaq çağırışı SSRİ-nin bütün vətəndaşlarına edilsə də, buraya həmin çağırışla üz tutaraq məskunlaşmış qalanların əksər kəsimini aborigenlərə dini-etnik cəhətdən qohum olan türk-müsəlman əhalisi deyil, rus-xristian mənşəlilər təşkil etməkdə idi. Əlbəttə, bunun başlıca səbəbini Moskvanın öz məqsədinə nail olmaq üçün xam torpaqları becərməyə gedən türk-müsəlman əhalisinə yox, rus-xristian toplumuna məskunlaşmış qalmaları üçün yüksək səviyyəli sosial-iqtisadi, mədəni şərait yaratmasında axtarmaq lazımdır. Hələ XIX əsrin 40-cı illərində Qazaxıstandakı Böyük Juz siyasi idarəçiliyini işğal yolu ilə süquta uğradan [12, 54] velikorus şovinizmi burada “Köçürmə fondu” yaratmaqla Qazaxıstanın insan yaşayışı üçün əlverişli olan ucsuz-bucaqsız çöllərinə rus-xristian mənşəli əhalinin yerləşdirilməsi işlərinə başlamışdı [13, 132]. Bütün bunlara baxmayaraq velikorus şovinizmi Qazaxıstana yerləşdirməyə başladığı rus-xristian mənşəli əhalinin sayca yerli türk-müsəlman əhalisini üstələməsinə yalnız xam torpaqlar planını gerçəkləşdirdikdən sonra nail olunmuşdu. Qeyd edək ki, “Sovetlər Birliyi”nin süqutu ərəfəsində Moskvanın yürütdüyü ruslaşdırma-xristianlaşdırma siyasətinə qarşı ilk açıq etiraz çıxışı Qazaxıstanda baş vermişdi. Bu milli-siyasi, dini-etnik xarakterli etiraz çıxışı, tarixi ədəbiyyata potsovet məkanının ilk millətlərarası toqquşması kimi düşməklə onlarla qazax vətənpərvərinin, qazisinin qanının sovet ordusu tərəfindən axıdılması ilə nəticələnmişdi. Eyni zamanda bu qanlı faciədən sonra Qazaxıstanda bu gün də davamlı olan rus yönümlü siyasətə üstünlük verilməyə başlanmışdı.

Qırğızıstan və Türkmənistan Sovet Sosialist respublikaları da bəhs olunan dövrdə inzibati amirlik mənəğənəsində boğulmaqda idi. Vurgulayaq ki, bu

respublikaların da 1940-1960-cı illərdəki ictimai-siyasi proseslərindən bəhs edən tarixi ədəbiyyat yox dərəcəsidir. II Dünya müharibəsi qurtarıqdan sonra bu respublikaların türk-müsəlman əhalisi də Moskvanın tətbiq etdiyi müxtəlif yönümlü, dini-ideoloji, ictimai-siyasi xarakterli basqılara məruz qalır, milli heysiyyətləri hər addımda tapdalananaraq aşağılanır.

Kırım, Volqaboyu, Sibir və Uralın da türk müsəlman əhalisi 1940-1960-cı illərdə inzibati amirlik rejimi dövrünü yaşamaqda idi. Kırımın türk-müsəlman əhalisinin repressiya siyasətinin yeni dalğasının qurbanına çevrilməklə kütləvi şəkildə sürgünə məruz qalması Kırım Muxtar Respublikasının ləğvinə gətirib çıxarmışdı. 1954-cü ildə Kırım vilayətinin Ukrayna SSR-in tərkibinə qatılmasından sonra burada Moskvanın gizli göstərişinə əsasən sürətli şəkildə slavyanlaşdırma-xristianlaşdırma kompaniyasına başlanılmışdı. Kırım türklərinin öz doğma yerlərinə dönməsinin qarşısını almaq üçün Moskva hər cür tədbirə, fitnə-fəsada əlatmaqda idi. 1956-cı ildə Kırım tatarlarının Kırım vilayəti üzrə daimi qeydiyyatının ləğv edilməsi faktı onların vətənə dönüşünü əngəlləyəcək bir sədd rolunu oynamışdı. Kırımda az da olsa qalmış türk-müsəlman əhalisinə etnik cəhətdən aşağılamaq məqsədilə qəsdən rəsmi olaraq tatar milli adı verilmişdi [14, 191-193].

Axısxa türkləri də Kırım türkləri kimi mərkəzin yeni repressiya siyasətinin hədəfinə çevrilmişdilər. Əlbəttə ki, tarixən Gürcüsanda yaşayan axısxalılar türk-müsəlman mənşəli olduqları üçün Moskvanın siyasi təqibləri ilə üzləşmişdilər. Əsasən Mərkəzi (Orta) Asiyanın sovet sosialist respublikaları ərazisinə kütləvi şəkildə sürgün edilən axısxa türkləri də kırım türkləri kimi vətənə dönmək uğurunda SSRİ-nin süqutuna qədər apardıqları ictimai-siyasi xarakterli mübarizədən əl çəkməmişdilər. 1956-cı ildə Moskvanın onlar üçün öz vətənlərinə qayıtmalarına imkan verməməklə bağlı qəbul etdiyi qərar ləğv edilsə də geri dönüşlərini əngəlləyəcək digər süni maneələr yardılmışdı.

Azərbaycan mühacir ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Səməd bəy Ağaoğlu Qırmızı imperiyanın mahiyyətini ifşa edən bir çox əsərlər yazmışdır ki, onların içərisində “Sovetlər imperiyası” kitabı xüsusilə diqqəti cəlb edir [16]. Müəllif bu kitabında doğma vətəni Azərbaycanla yanaşı, Moskvanın əsarəti altında inləyən Özbəkistan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Qırğızıstan, eləcə də Kırım, Volqaboyu, Sibir, Ural, Qafqaz türk-müsəlman ellərində cərəyan etmiş ictimai-siyasi xarakterli proseslərə də aydınlıq gətirmişdir. Türkiyə Cümhuriyyətinin dövlət və siyasi xadimi olan Ağaoğlu Sovetlər birliyinə iki aylıq səfərinin nəticəsi olaraq qələmə alınmış bu əsərində Qırmızı imperiyanın türk-müsəlman əhalisinə tətbiq etdiyi ruslaşdırma, xristianlaşdırma, milli-irqi ayrışdırma yönümlü siyasətin məğzində varmaqda onu yetərincə ifşa etməyi bacarmışdır. Göstərmişdir ki, Moskvanın türk-müsəlman xalqlarını vaxtaşırı olaraq dil-əlifba dəyişikliklərinə sürükləməsi, onlara allahsızlığı, dinsizliyi, qeyri-azadfikirliliyi təlqin etməsi müstəmləkə xarakteri daşıyan siyasi gedişlərdən başqa bir şey deyildir.

Bununla da, belə bir nəticəyə gələ bilirik ki, 1940-1960-cı illərdə Sovetlər imperiyasının təbəçiliyində olan mürk-müsəlman əhalisi ictimai-siyasi cə-

hətdən azad deyildi. Nəinki Volqaboyu, Krım, Sibir və Uralın türk-müsəlman siyasi idarəçilikləri, hətta formal olaraq müttəfiq dövlətlər kimi SSRİ-nin tərkibində təmsil olunan Azərbaycan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkmənistan türk-müsəlman sovet sosialit respublikaları da beynəlxalq hüquq subyekti olmamışlar. Onları beynəlxalq aləmdə öz neomüstəmləkələri kimi Sovetlər imperiyası təmsil edirdi. 1946-1960-cı illərdə türk-müsəlman xalqlarında cərəyan edən ictimai proseslərin Sovet tarixi ədəbiyyatında işıqlandırılması səviyyəsinə gəldikdə isə onların mövcud gerçəkliyə işıq salmadan, qeyri-obyektiv yanaşma metoduna söykənməklə beynəlmiləçilik, xəlqilik, xalqlararası dostluq kontekstində səti olaraq tədqiq edildiyi qənaətinə gəlirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Xasayev N.N. Şimali Azərbaycanda milli oyanış hərəkatı. XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəlləri. Dərs vəsaiti. Sumqayıt, 20017, 271s.
2. Очерки истории СССР (1941-1977). М.: Высшая школа, 1978, 224 с
3. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. VIIc. Bakı: Elm, 2003, 628s
4. Məmmədov İ.M., Məmmədov Ç.İ. Siyasi tarix XX əsr. Dərslik. Bakı: Çıraq, 2006, 352s
5. Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında. Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası prezidenti. Bakı şəhəri, 26 mart, 1998-ci il
6. Məmmədzadə M.B. Milli Azərbaycan hərəkatı. Bakı: Nicat, 1992,
7. Qurbanov R. Türk xalqlarının tarixi. Dərs vəsaiti. II h., Bakı: İqtisad Universiteti, 2011, 213 s.
8. Süleymanova S. Türk xalqlarının tarixi (Ən qədim zamanlardan bu günümüzdək). Dərs vəsaiti. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 351s.
9. Qafarlı T. Azərbaycan tarixi (1920-1991), Bakı: Mütərcim, 1999, 280 s.
10. Очерки истории Узбекской ССР (1956-1965 гг.). Ташкент: Фан, 1966, 231 с.
11. Абуталипов Ч.А. Международной связи Узбекистана. Ташкент: Госздат УзССР, 1964, 279 с.
12. İbrahim K. Orta Asyada modernləşmənin kökenleri: Kazak örneği (1822-1924). İstanbul, 2012, 260 s.
13. Зиманов С.И. Россия и Вукейское ханство. Алма-ата: Новка, 1982, 162 с.
14. Очерки по истории Крыма. Часть IV. Крым: Симферопол, 1967, 157 с.
15. Зубков К.И. Современная буржуазная историография индустриального развития Сибири (1950-1980 гг). Новосибирск: Новосибирский Университет, 1990, 152 с.
16. Ağaoğlu S. Sovet Rusiya imperiyası. "Xan", 2017, 192 s.

О СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ В СОВЕТСКУЮ ЭПОХУ (1940-1960)

Н.Н.ХАСАЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются социально-политические процессы тюркских народов, охватывающие 1940-1960-е годы постсоветского пространства. Показано, что политическое руководство тюркского мира на постсоветском пространстве управлялось господствующей империей, поэтому не было субъектом международного права и во всем мире было известным как неоколония СССР.

Ключевые слова: тюркские народы, социально-политические процессы, неокolonизация, красная империя, Советский Союз, тюркское мусульманское население, холодная война

**ON THE SOCIO-POLITICAL PROCESSES
OF THE TURKIC PEOPLES IN THE SOVIET ERA (1940-1960)**

N.N.KHASAYEV

SUMMARY

The article examines the socio-political processes of the Turkic people covering the post-Soviet space in 1940 and 1960 years. It is shown that the post-Soviet Turkic world was not the subject of international law and was known as its neo-colony around the world as they were governed by the USSR.

Key words: Turkic people, socio-political processes, neo colonial, red empire, Soviet Union, Turkish-Muslim population, cold war